

**СОБЫТИЯ 1905—1907 гг.
В НАУЧНЫХ ИНТЕРЕСАХ ПЕРВЫХ ИСТОРИКОВ
БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**THE YEARS 1905—1907
EVENTS IN THE SCIENTIFIC INTERESTS
OF THE FIRST HISTORIANS
OF BELARUSIAN STATE UNIVERSITY**

О. А. Яновский,
кандидат исторических наук, профессор
Белорусский государственный университет (БГУ), г. Минск

O. A. Yanovski,
Candidate of historical Sciences, Professor.
Belarusian State University (BSU), Minsk

Ключевые слова: история революции 1905—1907 гг., белорусская история, историография, история и идеология, В. И. Пичета, В. К. Щербаков, Белорусский государственный университет, Белорусская Академия наук.

Key Words: Revolution of 1905—1907, Belarusian history, historiography, history and ideology, V. I. Picheta, V. K. Scherbakov, Belarusian State University, Belarusian Academy of Science.

Резюме: Рассматривается эволюция оценок и взглядов белорусских историков (главным образом Белорусского государственного университета) на события революции 1905—1907 гг. в Российской империи. В историографическом разборе акцент сделан на выявление как общественно-политических, так и сугубо личных причин, побуждавших ученых разных убеждений и профессиональной выучки братья за тему, актуальность которой постоянно возрастала. Эта актуальность была не столько научной, сколько определялась возрастанием политической борьбы в партийно-советской властной верхушке и идеологизацией всех сторон жизни. Поэтому интерпретация Первой российской революции (как и многих иных тем) в работах университетских историков для исследователя постоянно сопрягалась с риском быть уличенным в «немарксизме» как со стороны коллег, так и власти. Трагизм судьбы первого декана исторического факультета БГУ В. К. Щербакова в этом отношении проявился не только в его гибели в 1938 г., но и в жесточайшей и

бесплодной борьбе «на историческом фронте», которую он вел вместе с другими советскими историками в 1930-х гг.

Summary: Belarusian historians (essentially those of Belarusian State University) scientific views on the revolutionary events in the years 1905—1907 in Russian Empire and revisions of their assessments of these events is the subject of this article. With emphasis placed on the disclosure of the social and political reasons as well as personal motives that impelled the scientists with different beliefs and professional levels to tackle a problem which continuously gained currency. The urgency of this subject was not so much scientific as political under existing conditions of the violent political struggle in the soviet ruling top and the total ideological enthrallment accompanied by self-limited beliefs and behavior. Therefore interpretation of the First Russian revolution in the researches of the university historians as well as their views on the other subjects of scientific study were coupled with the jeopardy to be accused of «non-marxist approach» by the colleagues and authorities. In this context the tragic fate of the first dean of BSU's history department V. K. Stchervakov became apparent not only through his violent death in the year 1938, but also in a fierce and merciless struggle that he oppugned against and together with other soviet Historians in the years 1930.

Тэма, вызначаная для прадстаўлення і абмеркавання «падзеі 1905—1907 гг.», мае выдавочны гістарыяграфічны ўхіл. І тым не менш, яна дазваляе звярнуцца да не толькі пэўнага аналізу навуковых накірункаў, па якіх праводзілі свае даследаванні ўніверсітэцкія гісторыкі (зразумела, у сувязі з вывучэннем імя Першай расійскай рэвалюцыі), але і прасачыць асобныя перапыткі жыццёвых і творчых лёсаў саміх навукоўцаў. Засяродзім увагу толькі на першых 10—15 гадах дзейнасці БДУ. Яны былі пранікнуты і ўзнёсласцю творчых задум, і пошукам самых актуальных тэм, і імкненнем зрабіць «усё і адразу», і трагічным жыццёвым фіналам многіх даследчыкаў якраз з-за сваёй прафесіі...

Нейкім чынам выдавочную схільнасць гісторыкаў БДУ да тэмы «Першая расійская рэвалюцыя», праяўленую ўжо амаль што з пачатку дзейнасці ўніверсітэта, сімвалічна адцяняе мала каму вядомы факт з біяграфіі знакамітага «папа Гапона». Гэтае імя заўсёды прысутнічае пры ўзгадванні абставін пачатку рэвалюцыйных падзей. Але называецца амаль што механічна, у традыцыях савецкай гістарыяграфіі. Мала каго цікавіць дакладнасць — хаця б абрысы жыццявага шляху, ідэйная матывацыя, якія прывялі гэтага «правакатара» на чале з пецярубургскімі рабочымі на Дворцовую плошчу. Між тым існуе як бы тоненькая нітка паміж арганізатарам масавага шэсця за царскімі спачуваннямі і міластыняй і нашым беларускім універсітэтам. Дакладней — асобай яго першага рэктара Уладзіміра Іванавіча Пічэты.

Па першае, справа ў тым, што бацька Уладзіміра Іванавіча — Іаан Хрыстафоравіч — быў рэктарам Палтаўскай духоўнай семінарыі ў часы навучання ў ёй Георгія Гапона. І ва ўмовах працягу грамадскіх інтарэсаў да асобы, з іменем якой былі звязаны такія эпахальныя падзеі, І. Х. Пічэта ў 1910 г. надрукаваў асобныя ўспаміны пра свайго выхаванца. І даў яму дастаткова крытычныя ацэнкі. Былы рэктар ўзгадваў, што той быў ганарлівым маладым чалавекам, яршыстым у адносінах не толькі з таварышамі, але і з начальствам, не меў павагі да дарослых [1, с. 188—196]. У артыкуле таксама пададзены і некаторыя іншыя цікавыя звесткі аб ім. Напрыклад, цытуецца пісьмо семінарыста, напісанае ў 1893 г. на імя палтаўскага епіскапа Іларыёна. Зроблена заўвага, што юнак пасля заканчэння семінарыі меў мару паступіць на медыцынскі факультэт чамусьці Томскага ўніверсітэта і інш. [1, с. 194—195]. І ўдакладняецца сітуацыя: семінарыст спрабаваў падманам абыйсці складаную сітуацыю ў адносінах з выкладчыкам, заявіўшы рэктару, што ён «к сожалению» не зможа «сегодня держать экзамен по догматике вследствие разстройства и физических и душевных сил». Зразумела, што Іаан Хрыстафоравіч не мог аставіць без наступстваў такія паводзіны. У выніку, як былы рэктар згадвае ў сваіх успамінах, Георгій Гапон быў атэставаны на «4» па паводзінах і атрымаў выпускны атэстат толькі «второго разряда», што не давала яму права паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы імперыі. Тады юнак паслаў пісьмо епіскапу Іларыёну. І той па нейкіх прычынах хадайнічаў перад сваім падначаленым — рэктарам семінарыі — «проявит снисхождение к пылкому юноше». Але І. Х. Пічэта праявіў не «снисхождение», а прынцыповасць.

Імя Гапона названа і праз тры гады ў грунтоўных успамінах Іаана Хрыстафоравіча «Факты и воспоминания из жизни герцоговинца на службе по духовно-учебному ведомству», што таксама былі выдадзены ў Харкаве [2].

Па-другое, сам рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта У. І. Пічэта, хаця і быў захоплены вывучэннем беларускага сярэднявечча, але тым не менш адным з нямногіх у савецкай Беларусі пачаў вывучаць прычыны, абставіны, наступствы Першай расійскай рэвалюцыі. І рабіў гэта з выяўлення і аналізу крыніц беларускага паходжання. Гэтая тэма зусім нядаўна была агучана на тэматычна падобнай нашаму «кругламу сталу» канферэнцыі, якую арганізавалі калегі з Інстытуту гісторыі НАН Беларусі. Матэрыялы канферэнцыі будуць надрукаваныя, а таму цяпер не патрэбна засяроджвацца на прадстаўленні Уладзіміра Іванавіча ў якасці амаль што першапраходца сярод універсітэцкіх гісторыкаў у высвятленні рэвалюцыйных перапетыяў. Толькі можна назваць яго працы, надрукаваных з нагоды першага юбілею (дваццацігадовага) падзей 1905—1907 гг., які ў БССР быў дастаткова шырока і ўзнёсла адзначаны. А таксама як праяўленне характэрнага для гісторыка пастаяннага

імкнення сказаць сваё слова па найбольш на дадзены час актуальных праблемах палітычнага і грамадскага развіцця. Таму падзеі і сэнс рэвалюцыі ён успрымаў і разумеў у цеснай узаемасувязі з развіццём не толькі рабочага руху, але і сялянскага, нацыянальнага, з пашырэннем уплыву сацыял-дэмакратычных ідэй.

Нельга не ўбачыць у праяўленні Уладзімірам Іванавічам актыўнай зацікаўленасці рэвалюцыйнай праблематыкай і пэўны асабісты кампанент — ўсё той жа «гапонаўскі». Як-ніяк, а ён хоць і вучыўся не ў духоўнай, а ў класічнай Палтаўскай семінарыі і быў маладзейшым за Гапона на цэлых восем гадоў, але тым не менш відавочна захаваў свае ўражанні аб ім, якія былі актуалізаваны падзеямі студзеня 1905 г. і ўспамінамі бацькі. Атмасфера гімназічных 1890-х гг. добра перададзена гісторыкам у яго асабістых успамінах, напісаных пад час зняволення ў ленінградскіх «Крестах» і, што характэрна, даведзеных якраз да 1905 г. [3, с. 301—332]. Мабыць, перасячэнне ўласных жыццёвых пуцявін з такімі вострымі грамадска-палітычнымі падзеямі недалёкага часу таксама падштурхнула даследчыка-медыявіста да асэнсавання прычын распаўсюджвання ў навейшай гісторыі Расіі эпохі рэвалюцый. Аб тым, што менавіта 1905 год перш за ўсё стаў цікавым для новапрызначанага рэктара БДУ, гаворыць цікавы факт. Калі 12 сакавіка 1922 г. ва ўніверсітэце было наладжана ўрачыстае пасяджэнне з нагоды пятай гадавіны «падзення царызма», то ўсе дакладчыкі (С. З. Кацэнбоген, У. М. Іваноўскі, І. Я. Герцык, С. Я. Вальфсон) свае даклады прысвяцілі розным абставінам лютаўскіх падзей 1917 г. І толькі Уладзімір Іванавіч чамусьці агучыў перад сабраўшыміся студэнтамі і выкладчыкамі тэму «Падрыхтоўка рускай рэвалюцыі і 9 студзеня 1905 г.» [4, с. 214].

Сярод процьмы іншых прац у навуковай спадчыне У. І. Пічэты прысутнічаюць «Первые русские социалисты», «История крестьянских волнений в России», «Класавыя супярэчнасці ў Беларусі напярэдадні рэвалюцыі», «Формы нацыянальнага і апазіцыйнага руху на Беларусі», «Беларускае адраджэнне XVI веку і сучаснае беларускае нацыянальна-культурнае адраджэнне», «Курловский расстрел в Минске (18 октября 1905 года)», «1905 год у Беларусі. Зборнік архіўных дакумэнтаў», «Соцыялістычны рух на Беларусі ў пракламацыях 1905 году», «Крестьянское и рабочее движение на Белоруссии в эпоху 1905 г.», «Крестьянское движение в Белоруссии в 1905 году», «Рабочее движение в Белоруссии в 1905 г.», «Аб кнізе тав. Агурскага “Гісторыя рэвалюцыйнага руху на Беларусі”», «Сялянскія рухі на Беларусі пасля аграрнай рэформы 1861 г.» і інш. [5—18]. Нават у агульных яго гістарыяграфічных аглядах знаходзілася месца для аналізу даследаванняў па гісторыі Першай расійскай рэвалюцыі [19, 20].

Больш за тое, калі надыйшоў юбілейны 1925 год гісторык павінен быў праз дадзеную тэму ўвасабляць і свой пэўны грамадска-палітычны

статус — у якасці навукоўца-спецыяліста і прадстаўніка беларускіх знаўцаў праблемы. І выступаць перад рознымі аўдыторыямі. Нават за межамі Беларусі. Так, у пачатку 1926 г. цэнтральная беларуская газета «Звезда» паведамляла, што У. І. Пічэта выехаў у Маскву, каб прачытаць лекцыю на тэму «Крестьянское и рабочее движение в Белоруссии в 1905 г.» у, як пісалася, «даследчыцкім інстытуце грамадскіх навук». І падкрэслівалася, што ў хуткім часе тэкст даклада будзе надрукаваны асобным выданнем [21]. А другая цэнтральная газета як бы ўдакладняла: маўляў, Уладзімір Іванавіч ужо напісаў кнігу ў чатырох частках пад назвай «Сялянскі рух на Беларусі». Гэтая кніга, «малюючы гісторыю рэвалюцыйнага руху сялянскіх і рабочых мас да самых апошніх рэвалюцыйных часоў, складзена на грунце адказаў губернатараў на гэтак званую тэлеграму № 4 міністра ўнутраных спраў і іншых гістарычных дакументаў» [22]. І гэтая ж «Савецкая Беларусь» праз некалькі месяцаў, усхваляючы навуковыя здабыткі рэктара ўніверсітэта, адзначыла, што ён у працах асобую «сваю ўвагу» скіроўвае на асвятленне рэвалюцыйнага руху на Беларусі [23].

Такім чынам, можна казаць, што ўжо з самага пачатку дзейнасці БДУ яго гісторыкі атрымалі відавочны прыклад, як можна прафесійна і глыбока распрацоўваць тэму навуковага даследавання амаль што з нулявой адзнакі. Між тым, па вялікаму рахунку, у большасці выпадкаў такі прыклад браўся ўніверсітэцкімі даследчыкамі для распрацоўкі ў цэлым безлічы пытанняў беларускай гісторыі. І сам У. І. Пічэта быў актыўна ўключаны ў гэты шырокі працэс. Што датычыцца менавіта даследаванняў па праблематыцы 1905—1907 гг., то яна паступова, адзінкава становілася прадметам асабістых інтарэсаў гісторыкаў БДУ, а таксама навукоўцаў Інстытута беларускай культуры і яго пераемніцы — Беларускай акадэміі навук. Не дзіўна, бо гэтыя інстытуцыі ў большасці сваёй прадстаўлялі адны і тыя ж асобы. Нават калі гісторык і непасрэдна не працаваў на той ці іншы час у іх штаце, але яго агульную навуковую дзейнасць абсалютна натуральна разглядаць з пункту дачынення да працы гэтых устаноў. Бо праз тэрмін лёс навукоўца звязваўся і з Беларуссю, і з пэўнай установай, а то і з усімі адначасова.

Адным з такіх гісторыкаў, якія сталі першымі распрацоўваць тэматыку рэвалюцый і грамадзянскай вайны, з’яўляўся на сёння амаль што невядомы ў Беларусі Сяргей Андрэевіч Піанткоўскі. Гэты даследчык з першага пакалення гісторыкаў «савецкага гарту» быў запрошаны ў БДУ з Масквы як даследчык трох рускіх рэвалюцый і грамадзянскай вайны для выкладання курсаў як бы гісторыка-паліталагічных — найноўшай гісторыі Расіі. [24, с. 343, 353—357; 25, с. 237—239, 245, 249—251; 26, с. 73—74].

Вось толькі праявіць сваю кваліфікацыю яму ў Мінску не прыйшлося. У адрозненне ад будучага прэзідэнта БАН Паўла Восіпавіча Горына,

які на сярэдзіну 1920-х гг. працаваў у Маскве побач са знакамітым М. М. Пакроўскім. Ён для Беларусі быў «сваім» (нарадзіўся ў Картуз-Бярозе), у некаторай ступені нават вызначаў для ўніверсітэцкіх і акадэмічных калег парадыгмы іх доследаў. І наконт Першай расійскай рэвалюцыі гэты пакуль што маскоўскі гісторык у 1925 г. выдаў асобную працу — «Очерки по истории Советов рабочих депутатов в 1905 году», якая праз пяць гадоў была перадрукавана, што можна лічыць як прызнанне яе марксісцкай вартасці [27]. Больш за тое, ужо як прэзідэнт беларускай Акадэміі, ён ажыццявіў трэцяе надрукаванне працы — у мінскім выдавецтве і на беларускай мове. У выданні знайшлося месца для прадстаўлення поглядаў свайго настаўніка М. М. Пакроўскага на сутнасць падзей 1905—1907 гг. У ва многім дзякуючы П. В. Горыну ў савецкай гістарычнай навуцы на той час усталявалася, можна казаць, «ленінская канцэпцыя» Першай расійскай рэвалюцыі насуперак «меньшавісцка-трацкісцкай» [28, с. 6; 29]. Яна, нягледзячы на фізічнае знішчэнне акадэміка-гісторыка пад час хвалі рэпрэсій, засталася дамінаваць у навуковым і адукацыйным асяроддзях. Нават пакаленні сучасных гісторыкаў прайшлі праз засваенне дагмата, што «рэвалюцыя была па зместу буржуазна-дэмакратычнай, а па сродках барацьбы — пралетарскай».

У такой жа афіцыйна-ідэялагічнай скіраванасці навуковыя распрацоўкі праводзіў і другі гісторык-беларус, імя якога для гісторыкаў БДУ асаблівага гучнае. Першы дэкан гістфака ўніверсітэта Васіль Карпавіч Шчарбакоў яшчэ ў час свайго знаходжання ва Украіне прыхіліўся не толькі да праблематыкі Першай, а і ўсіх расійскіх рэвалюцый. На пачатку сваёй навуковай дзейнасці ён заняўся даследаваннямі «падрыхтоўкі Кастрычніцкай рэвалюцыі», якія мелі складнікам разгляду акрамя іншых і перадумовы падзей 1917 г. У 1924 г. пабачыла свет ягоная «Подготовка Октябрьской революции», а ў 1927 г. — «Октябрьская революция и годы гражданской войны на Черниговщине». Прыехаўшы ў Мінск і распачаўшы курс лекцый па беларускай гісторыі ў БДУ і педінстытуце, навуковец адначасова падрыхтаваў даследаванне «Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі і белапольская акупацыя», якое таксама ўтрымліва некаторыя аспекты развіцця «рэвалюцыйнасці масс» у больш ранні час [30].

Зразумелым падаецца і тое, што гэты гісторык, як прадстаўнік не толькі кіраўнічай вярхушкі беларускай навукі, але і партыйна-урадавых структур, не аднойчы выступаў і друкаваўся з «канцэптuallyнымі тэзамі». У тым ліку і наконт рэвалюцыйных падзей. Так, вядомыя яго неадназначная для сённяшняга ўспрыняцця брашура, у якой зафіксавана пунктуальнае цытаванне «лёсавызначальных» прамоў, прагучаўшых на XIII-м партыйным беларускім з'ездзе, а таксама прынцыповая кніга аб месцы і ролі гістарычнай навукі ў часы ўзмацнення класавай барацьбы

[31; 32]. Так, шматлікія спасылкі на прамоўцаў партыйнага з'езда, якія прывёў Васіль Карпавіч у сваёй спецыфічнай па фармаце кнізе, успрымаюцца як бы асабістае крэда навукоўца. Агульная сутнасць — нацэляванне беларускіх гісторыкаў на «узмацненне работы па марксыска-ленінскаму асвятленьню гісторыі і эканомікі Беларусі...» [31, с. 87].

У аўтарскай жа працы па праблеме, стаўшай такой актуальнай на пачатак 1930-х гг. у Беларусі, — ролі гістарычнай навукі на час «абвастрэння класавай барацьбы», — ужо дэкан гістфака БДУ пастараўся «палажыць на мову навукі» партыйна-ідэалагічныя ўстаноўкі. Таму зварот да мінулага Беларусі ў гэтай кнізе больш паслядоўны і грунтоўны. Але і тут гісторык па вялікаму рахунку бачыць толькі класова варожыя працы папярэдніх даследчыкаў. Іх даследаванні ацэнены, як імкненне «аслабіць рэвалюцыйную барацьбу, дэзарганізаваць масы пролетарыята... Яны выстаўлялі пролетарыят і яго партыю, як бунтаўшчыкоў, якія нясуць руйнаванне, хаос у грамадства і гібель сусветнай культуры. Гэтыя гісторыкі стараліся перашкодзіць рабочаму класу ў яго барацьбе за дыктатуру пролетарыята» [32, с. 7].

Між тым В. К. Шчарбакоў здолеў перасіліць свой знішчальны тон і прызнаць, што «Гістарычная навука ў БССР мае значныя дасягненні ў сваім развіцці». Вось толькі не прывёў прыкладаў, а адразу паставіў задачы даследаваць «гісторыю пролетарыята на Беларусі і яго ролю як гегемона ва ўсіх трох рэвалюцыях», бо «мы амаль не маем марксісцкіх работ» па гэтай праблеме. І неабходна як мага хутчэй узяцца за распрацоўку пытання, якое «мае для нас вялікае палітычнае і класова выхаваўчае значэнне». Пры гэтым «Паказаць рост пролетарыята на Беларусі ў сувязі з развіццём капіталізма, яго склад, эксплуатацыю; раскрыць формы пролетарскай барацьбы, яго гераічны ўдзел у рэвалюцыі 1905 г., Кастрычніцкай рэвалюцыі...». Не засталася без увагі галоўнае — «Для нас асабліва важна паказаць у працэсе гэтага вывучэння адзінства барацьбы пролетарыята Беларусі з пролетарыятам Расіі ў рэвалюцыі 1905 і 17 гг.». Толькі пасля такіх устаноўак гісторык адважыўся згадаць «дасягненні» гістарычнай навукі БССР. Згадка абмежавалася спасылкай на «рад артыкулаў» і «рад агульных работ», у якіх «Некалькі лепш абстаіць справа з вывучэннем сялянскага руху на Беларусі». У тым ліку і ў час рэвалюцыі 1905—1907 гг. Вось толькі ўсе работы «не паказваюць ролі сялянства як саюзніка пролетарыята ў буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі» [32, с. 12—13].

Потым мімаходзь пры гістарыяграфічным аглядзе Першая рэвалюцыя называлася ў сувязі з каланіяльнай палітыкай Расіі і абвастрэннем нацыянальна-вызваленчага руху і барацьбы ў Беларусі на рубяжы стагоддзяў. Маўляў, гэта «асабліва ярка праявілася ў рэвалюцыі 1905 г.» [32, с. 38]. Зразумела, што абсалютна адмоўнай была ацэнка дзейнасці «беларускіх буржуазных нацыяналістаў у перыяд паміж рэвалюцыяй

1905 і 1915 гг.» (чамусці 1915 г. ? — Аўт.). І тыя ж «нашаніўцы» — ярыя праціўнікі класавай барацьбы і рэвалюцыі, прапагандысты выключнай ролі інтэлігенцыі ў справе адраджэння. Пры ацэнцы прац сваіх папярэднікаў В. К. Шчарбакоў далёкі ад аб'ектыўнасці. Ён кіруецца толькі «палітычнай актуальнасцю». Так, да спадчыны ссыльнага У. І. Пічэты яму можна было аднесціся без сантыментаў: і пакрытыкаваць нядаўняга рэктара БДУ і акадэміка БАН за «гімны Францыску Скарыне», за ўхваленне дзяржаўнай «мудрасці» вялікіх князёў літоўскіх, за адсутнасць прац аб класавай барацьбе і сялянскіх паўстаннях, а тым больш — аб «рэвалюцыйным рабочым руху» [32, с. 49]. Такімі сваімі высновамі новы кароткачасовы стратэг на «фронце беларускай гістарычнай навукі» проста скасоўваў вялікі пласт дакладных прац Уладзіміра Іванавіча, надрукаваных у 1920-я гг.

Праўда, далей Васіль Карпавіч асобна ўзгадаў стан беларускай гістарыяграфіі, прадстаўнікі якой намагаліся ў сваіх працах адлюстраваць «эпоху капіталізма». І адразу назваў імёны У. М. Ігнатоўскага і У. І. Пічэты — «Гісторыю Беларусі ў XIX і XX веку» першага і нейкія «артыкулы» другога. Але яны, у ацэнцы В. К. Шчарбакова, проста «адлюстравалі нацдэмаўскія палажэнні». Яны, як і М. В. Доўнар-Запольскі, быццам бы «змазваюць развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы». Асабліва дасталося У. М. Ігнатоўскаму за яго тэзісы аб тым, што Кастусь Каліноўскі — «піонер рэвалюцыйнага руху», што яго ідэі «падрыхтавалі рэвалюцыю 1905 г.», а БСГ «нібы-то першай яшчэ ў 1905 г. “выкінула лозунг стварэння БССР”» [32, с. 75, 76, 77].

Зусім даказальным В. К. Шчарбакоў паспрабаваў быць у дачыненні прац сваіх рэальных ідэйных праціўнікаў — гісторыкаў пачатку 1930-х гг., якія прадстаўлялі сябе «сапраўднымі» знаўцамі марксізму і імкнуліся забрацца на верх ва ўсёй той валтузні, якая ўжо колькі гадоў мацнела ў асяроддзі беларускіх гісторыкаў. Таму былі прыведзены імёны прадстаўнікоў «буржуазнай нацыяналістычнай гістарыяграфіі», «гісторыкаў-трацкістаў», «гісторыкаў-бундаўцаў», «гісторыкаў-вялікадзяржаўнікаў» і нават «гісторыкаў нацыяналіфашыстаў», якія «захапілі ў свае рукі кіраўніцтва кафедрам», «аказваюць уплыў на падрыхтоўваючыся маладыя навуковыя кадры» [32, с. 82–86]. Прозвішчы не толькі агучаны (Югаў, Рыўлін, Віткоўскі, Семечкін, Гесен, Мялешка, Дружыц, Дудкоў, Кернажыцкі, Гельтман), але для іх навуковай вартасці знайшліся выключныя па сваёй лексіцы ацэнкі. У тым ліку і ў дачыненні да неразумення сутнасці рэвалюцыі 1905—1907 гг. Калі меркаванне, якое яшчэ ў 1928 г. выказаў малады гісторык Міхаіл Мялешка аб артыкуле Зміцера Жылуновіча «Робчы рух на Беларусі ў 1905 г. і яго развіццё з 1890 г.», што быў надрукаваны ў часопісе «Полымя» у 1925 г. (№ 8), аўтар назваў апалагетыкай нацыяналістычных устаноў у гістарычнай навукі, то крытыку

нядаўніх «Очерков по истории революционного движения в Белоруссии (1863–1917)» статуснага на той час Самуіла Агурскага і неразуменне сваімі праціўнікамі на «гістарычным фронце» значэння работ яшчэ больш прыўладнага Вільгельма Кнорына па пытаннях перадумоў Кастрычніцкай рэвалюцыі прызнаў «трацкістскімі». Праўда, сам аўтар далей даў знішчальную характарыстыку той жа грувасткай па аб’ёму (аж на 348 старонак) працы С. Х. Агурскага і яго артыкула «Общественно-политическое движение в Белоруссии»: за ідэалізацыю Бунда, БСГ, «беларускай рэвалюцыйнай інтэлігенцыі» і інш. Вымушаны быў гісторык пакрытыкаваць і свае даследаванні за памылкі «нацыянал-апартуністычнага характару». Напрыклад, В. К. Шчарбакоў папракнуў сябе за тое, што ў рабоце «Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі і беларуская акупацыя» ён палічыў рамеснікаў роўняй пралетарыям, а саміх пралетарыяў у падзеях 1905 г. аднёс толькі да «рэзерву рэвалюцыі», а не даказаў яго роль як «гегемона» [32, с. 99].

Асаблівы акцэнт быў зроблены ім на невялікай (усяго ў 68 старонак) працы новага ўніверсітэцкага «знаўцы» гісторыі Расіі, нядаўняга выпускніка Камвуза Маісея Поташа, які ў 1931 г. пад «шапкай» Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б выдаў «Большевизм и мелкобуржуазные партии в революциях 1905 года в Беларуси». Зроблены, каб паказаць «трацкістскія скажэнні». А іх Васіль Карпавіч назваў зашмат: ад ідэалізацыі Бунда да прызнання таго, што рэвалюцыя павінна была адкрыць «свабодны шлях развіццю капіталізма». Не менш дасталося і другому выкладчыку расійскай гісторыі ў БДУ і педінстытуце — Уладзіміру Юльевічу Гесэну. Той быў раскрытыкаваны за артыкул «Да пытання аб прадпасылках Кастрычніцкай рэвалюцыі на Беларусі», які надрукаваў партыйны часопіс «Большевик Беларуси». У ім аўтар нібыта зрабіў беларускага кулака «рэвалюцыйнай фігурай» «паміж рэвалюцыяй 1905 г. і рэвалюцыяй 1917 г.» [32, с. 96, 101].

У агульных высновах усё ж было адзначана, што на 1934 год сярод іншых маецца шэраг прац «аб рэвалюцыі 1905 г.» і «цэлы рад цэнных гістарычных работ па пытанням рэвалюцыі 1905 г. ... даны кіруючымі партыйнымі працаўнікамі і актыўна ўдзельнічаўшымі ў рэвалюцыйных падзеях на Беларусі» [32, с. 86, 92]. А што да разгромнай крытыкі, то большасць апанентаў ці то ўжо былі пад арыштам, ці знаходзіліся пад пільнай увагай «адпаведных органаў».

Успрыняцце сэнна тагачаснай барацьбы, якую вялі паміж сабой беларускія гісторыкі літаральна «не на жыццё, а на смерць», можа быць розным. Але яна сапраўды была на выжыванне. І не столькі навуковае, а фізічнае. І гэта прытым, што на 1934 год у БССР, як сам В. К. Шчарбакоў нагадаў лічбы, мелася ўсяго каля паўсотні «навуковых працаўнікоў-гісторыкаў»: да 30 — у навуковых інстытуцыях і астатнія — на 10 гістарычных кафедрах БДУ і некалькіх інстытутаў [32, с. 91].

Тым не менш у яго не знайшлося пазітыву нават у ацэнцы свайго калегі па Інстытуту гісторыі БАН В. Карніенкі, які два гады раней надрукаваў працу-брашуру з назвай яшчэ больш вострай, чым назва кнігі самога віцэ-прэзідэнта беларускай Акадэміі [33]. Ён таксама адзначыўся «выкрываннем ворагаў» у гістарычнай навуцы і таксама не аставіў без увагі погляды гісторыкаў 1920-х гг. на падзеі 1905 г. Асабліва гэтыя погляды ўзгадваліся ў частцы характарыстык стану сельскай гаспадаркі і складу беларускага сялянства, ў ацэнках ролі БСГ і «Нашай Нівы», Бунда, агульнай ацэнкі Першай расійскай рэвалюцыі і інш. (дасталася ўніверсітэцкім «гісторыкам-нацдэмам» У. М. Ігнатоўскаму і Г. І. Кернажыцкаму, «трацкісту» М. Югаву, «нашым гісторыкам партыі, прымаючым трацкістскія ўстаноўкі — Н. Шапавалаву і Ю. Майзелю») [33, с. 14—17, 23—28]. Адзначым, што два апошніх — з ліку першых аспірантаў БДУ: у 1927 г. яны былі залічаны сярод 26 іншых у аспірантуру і мелі спецыялізацыю «по обществоведению» [34, л. 4].

У 1934 г. акадэмічны і ўніверсітэцкі гісторык В. К Шчарбакоў зноў звярнуўся да часоў рэвалюцыйных у першай частцы задуманага ў рэчышчы сталінскіх установак усеагульнага курса беларускай гісторыі — «Нарыс гісторыі Беларусі» [31]. І хоць у гэтай частцы падавалася беларуская гісторыя толькі да XVIII стагоддзя, але ў прадмове навапрызначаны дэкан-акадэмік выказаў цэлы шэраг установак наконт таго, якая гісторыя патрэбна беларусу. Таму даволі ўпарта і адназначна праводзілася тэза, што патрэбна «старанна вывучаць вопыт барацьбы пролетарыята Совецкай Беларусі, якую ён вёў, рыхтуючыся да Кастрычніцкай рэвалюцыі і ў працэсе ўтварэння яе». Неабходна ў такім разе разумець, што «Рэвалюцыйная барацьба асабліва ўзмацнілася з другой паловы XIX ст., калі на чале яе стаў пролетарыят». І, спасылаючыся на меркаванне нядаўна памерлага М. М. Пакроўскага (адзначым, што гэта было зроблена непрадбачліва), што «Мінулае мы вывучаем іменна для таго, каб зразумець тое, што адбываецца цяпер», В. К. Шчарбакоў літаральна агучыў оду гісторыі рэвалюцыйнага руху. Ён, скасаваўшы ўсе папярэднія навуковыя здабыткі, нацэліў сваіх сталых і маладых калег на новы сэнс даследаванняў і выкладання: «Неабходна шырока растлумачыць сярод партыйцаў, камсамольцаў, шырокага актыва рабочых і калгаснікаў пытанні гісторыі рэвалюцыйнага руху...» [35, с. 5, 7, 11, 15].

І, калі далей працягнуць гістарыяграфічны агляд, то лёгка заўважыць, што ўжо ў хуткім часе новая генерацыя беларускіх гісторыкаў, у тым ліку ўніверсітэцкіх, стане належным чынам гэтыя «пытанні гісторыі рэвалюцыйнага руху» асвятляць у сваіх шматлікіх працах. Даследчыкаў будзе зашмат, як і надрукаваных імі прац. Будуць выяўлены і звернуты ў навуковае асяроддзе новыя крыніцы аб падзеях 1905—1907 гг., будуць агучаны новыя факты, працэсы, імёны. Вось

толькі агульныя характарыстыкі, ацэнкі і высновы ў адносінах да Першай рэвалюцыі ў Расіі стануць абсалютна аднолькавымі. З другой паловы 1930-х гг. гісторыкам не патрэбна будзе карпець над самастойным асэнсаваннем і тых, і іншых «рэперных кропак» айчынай гісторыі і гісторыі «неабсяжнай радзімы — СССР». Для пачатку стала магчымым, хаця бы, кіравацца пэўнымі інструкцыямі, якія былі выкладзены ў афіцыйным зборніку «К изучению истории», які двойчы запар у 1937 і 1938 гадах выдаваўся пад шыльдай ЦК ВКП(б) [36; 37]. Дарэчы, ён і ў пасляваенны час перавыдаваўся, бо стаў як бы «катэхізісам» у паўсядзённай працы савецкіх гісторыкаў. Дух і сэнс падрыхтоўкі гісторыкаў праз універсітэцкія і інстытуцкія аўдыторыі не пакідаў месца для іншадумства наконт падобнага кшталту тэм і ў часы ваенныя, і ў перыяд «адлігі», і пад час «застою». Усе даследчыкі на «выдатна» засвоілі ўстаноўку, што «историческая наука занимает важное место в революционной преобразовательной практике Коммунистической партии и Советского государства» [38, с. 8].

Напрыканцы кароткага агляду навуковай зацікаўленасці першага пакалення гісторыкаў БДУ ў распрацоўцы пытанняў гісторыі Першай расійскай рэвалюцыі хацелася б узгадаць прозвішчы тых выкладчыкаў гістарычнага факультэта, якіх асабіста пашчасціла ці то бачыць ва аўдыторыях універсітэта, ці то «па свежых слядах» вывучаць іх толькі-толькі надрукаваныя працы. Гісторыкаў, якія для студэнцтва таго часу ўспрымаліся знаўцамі абставін рэвалюцыйнага пазбаўлення беларусаў ад «ланцугоў праклятага царызму». І на іх лекцыях і пад час практычных заняткаў і асабліва пры падрыхтоўцы да экзаменаў у абавязковым парадку штудыраваць аўтарскія і калектыўныя працы з імёнамі сваіх выкладчыкаў і іх бліжэйшых папярэднікаў.

У гэтых працах пачэснае месца заўсёды было адведзена падзеям 1905 года. Нават на маладое ўспрыманне кідалася ў вочы, што зашмат падобных прац было надрукавана ў 1955 г., калі адзначаўся «круглы» юбілей Першай рэвалюцыі ў Расіі. Не аднойчы прыходзілася праз газетныя аддзелы «ленінкі» ці ўніверсітэцкай бібліятэкі звяртацца да публікацый у рэспубліканскай прэсе. Сярод іншых вывучалі працы Аляксея Ісаевіча Сідарэнкі [39; 40; 41], Пятра Захаравіча Савачкіна [42], Віктара Уладзіміравіча Шаціллы, Зянона Барысавіча Капыскага, Сяргея Герасімавіча Скапцова [43; 44; 45; 46; 47], Марыі Парфір’еўны Баранавай і Ніны Георгіеўны Паўлавай [48; 49; 50], Канстанціна Іванавіча Шабуні [51; 52; 53] і нават не так даўно памерлага акадэміка Уладзіміра Мікалаевіча Перцава, прафесара ВПШ Аляксандры Іванаўны Воранавай, маладога партыйнага гісторыка БДУ Уладзіміра Рыгоравіча Івашына і інш. [54; 55; 56]. Некаторыя з іх абаранілі кандыдацкія дысертацыі па гэтаму «рэвалюцыйнаму руху» рабочых і сялян, а К. І. Шабуня нават док-

тарскую. Кожны заслугоўвае нашага ўважлівага і ўдумлівага асэнсавання жыццёвага і навуковага шляху. Але гэта прадмет асобнага артыкула.

Літаратура

1. П. И. Х. Ещё о Гапоне и по поводу его. // Мирный труд. Харьков. 1910. № 1. С. 188—196.
2. Прот. *Я. Пичета*. Факты и воспоминания из жизни герцоговинца на службе по духовно-учебному ведомству // «Вера и Разум». 1911. № 18—20, 22, 24; 1912. № 2, 4, 8—11, 17—21; 1913. № 1, 3, 5—8, 14, 15 (то же — отд. оттиски. Харьков, 1912—1913: Оттиск 3. Харьков: Тип. «Мирный Труд», 1913).
3. Из мемуаров В. И. Пичеты «Моя жизнь до 1905 года» / Л. И. Уткина (сост., предисл., науч. коммент.). // Российские и славянские исследования. Научный сборник. Выпуск IV. Минск : БГУ, 2009. С. 301—332.
4. Хроника // Труды Белорусского Государственного Университета в Минске. 1922. № 1. С. 208—218.
5. *Пичета В.* Первые русские социалисты. М.: Универсальная библиотека, 1917. 31 с.
6. *Пичета В. И.* История крестьянских волнений в России. Минск: Белтрестпечать, 1922. 157 с.
7. Проф. *В. И. Пичета*. История крестьянских волнений в России. Минск: Изд-во «Белтрестпечать», 1923. 155 с.
8. *Пічэта У.* Класавыя супярэчнасці ў Беларусі напярэдадні рэвалюцыі // Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху / Пад рэд. А. Сташэўскага, З. Жылуновіча, У. Ігнатаўскага, з дап. А. Смоліча, С. Некрашэвіча, Я. Пятровіча. Менск: Выд. ЦВК БССР, 1924. 321 с. С. 77—99.
9. *Пічэта У.* Формы нацыянальнага і апазіцыйнага руху на Беларусі // Полымя. 1924. № 2. С. 142—162.
10. *Пічэта У.* Беларускае адраджэнне XVI веку і сучаснае беларускае нацыянальна-культурнае адраджэнне // Савецкая Беларусь. 1925. 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13 жніўня.
11. *Пичета В.* Курловский расстрел в Минске (18 октября 1905 года). // Каторга и ссылка. 1926. Кн. 4. С. 49—55.
12. *Пичета В.* 1905 год у Беларусі. Зборнік архіўных дакумэнтаў. Менск, 1925. III+256 // Каторга и ссылка. 1926. № 3 (24). С. 270—272.
13. *Пічэта У.* Соцыялістычны рух на Беларусі ў пракламацыях 1905 году. Менск, 1927, стар. 256. Выд. ІБК // Полымя. 1929. Кн. 2. С. 218.
14. *Пичета В. И.* Крестьянское и рабочее движение на Белоруссии в эпоху 1905 г. // Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту. 1926. № 11. С. 105—127.

15. *Пичета В. И.* Крестьянское движение в Белоруссии в 1905 году. // *Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту.* 1926. № 12. С. 95—115.
16. *Пичета В.* Рабочее движение в Белоруссии в 1905 г. // *Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту ў Менску.* 1927. № 14—15. С. 154—166.
17. *Пічэта У.* Аб кнізе тав. Агурскага «Гісторыя рэвалюцыйнага руху на Беларусі» // *Марксісцкі зборнік / Навук. т-ва марксістаў; адказ. рэд. В. М. Ігнатоўскі.* Мінск, 1929. № 1. 228 с. С. 195—202.
18. *Пічэта У.* Сялянскія рухі на Беларусі пасля аграрнай рэформы 1861 г. // *Полымя.* 1929. № 8—9. С. 126—153; № 11—12. С. 208—222.
19. *Пичета В. И.* Новейшая история Белоруссии в зарубежной историко-политической литературе // *Вестник Народного комиссариата просвещения ССРБ.* 1921. № 1. С. 29—32.
20. *Пичета В. И.* Новые работы по истории Белоруссии // *Вестник Народного комиссариата просвещения ССРБ.* 1921. № 2. С. 18—24.
21. Звезда. 1926. 26 января.
22. Савецкая Беларусь. 1926. 26 студзеня.
23. Савецкая Беларусь. 1926. 31 кастрычніка.
24. *Каценбогин С. З.* Белорусский Государственный Университет за 1921—1922 академ. год (Итоги и перспективы). // *Труды Белорусского Государственного Университета в Минске.* 1922. № 2—3. С. 326—364.
25. *Каценбоген С. З.* Белорусский Государственный Университет за 1922—1923 академ. год (Итоги и проблемы). // *Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту.* 1923. № 4—5. С. 230—281.
26. *Дубровский А. М.* Дневник историка С. А. Пионтковского как исторический источник. // *Актуальные проблемы источниковедения. Материалы III Международной научно-практической конференции.* Витебск, 8—9 октября 2015 г. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2015. 342 с. С. 73—74.
27. *Горин П. О.* Очерки по истории Советов Рабочих Депутатов в 1905 году. М.: Изд-во «Комм. Ун-т им. Я. Свердлова», 1925. 316 с.
28. Академик П. О. Горин: документы и материалы / сост. Н. В. Токарев. Минск: Беларуская навука, 2011. 347 с.
29. *Касцюк М., Навіцкі У.* Яму было ўсяго сорок... // *Веды.* 2002. 28 лютага.
30. *Шчарбакоў В. К.* Кастрычніцкая рэвалюцыя на Беларусі і беларуская акупацыя. Менск : Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва, 1930. 127 с.
31. *Шчарбакоў В.* Пытаньні культуры і асьветы на XIII зьездзе КП(б)Б. Менск : Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва, 1931. 100 с.
32. *Акад. В. К. Шчарбакоў.* Класавая барацьба і гістарычная навука на Беларусі. Менск: Выдавецтва Беларускай Акадэміі Навук, 1934. 105 с.

33. *Карніенка В.* Клясавая барацьба на гістарычным фронце Беларусі. Менск: Беларуская Акадэмія Навук. Масавы сэктар і Інстытут гісторыі, 1932. 30 с.
34. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 205. Воп. 1. Спр. 3670.
35. *Акад. Д-р В. К. Шчарбакоў.* Нарыс гісторыі Беларусі. Частка I. Менск: Выдавецтва Беларускай Акадэміі Навук, 1934. 234 с.
36. К изучению истории. М.: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937. 38 с.
37. К изучению истории. М.: Гос. изд. полит. лит-ры, 1938. 40 с.
38. История СССР. Учебное пособие (издание четвертое, дополн.) / Под общ. ред. проф. Б. Д. Дацюка. Часть 1. М.: Мысль, 1973. 414 с.
39. *Сідарэнка А. І.* Першая рэвалюцыя. // Беларусь. 1955. № 1. С. 3—4.
40. *Сідарэнка А. І.* Работы па гісторыі рэвалюцыйнага руху ў Беларусі (В. Шаціла. Рэвалюцыйнай барацьба ў Мінску ў гады першай рэвалюцыі (1905—1907 гг.); Е. Д. Дзіранок. Дзейнасць бальшавікоў Гомельшчыны ў перыяд першай рускай рэвалюцыі). // Камуніст Беларусі. 1956. № 9. С. 62—65.
41. *Сидоренко А. И.* Рабочие и крестьяне Белоруссии в революции 1905 года. // Советская Отчизна. 1955. № 6. С. 115—124.
42. *Савочкин П. З.* О сборнике документов «Революционное движение в Белоруссии в 1905—1907 гг.» (АН БССР, 1955). // Советская Белоруссия. 1955. 29 ноября.
43. *Шатилло В. В., Копыцкий З. Б.* Первая народная революция эпохи империализма. // Известия АН БССР. 1955. № 2. С. 13—23.
44. *Шатилло В. В., Скопцов С.* Революция 1905—1907 гг. в России — первая народная революция эпохи империализма. // Советская Белоруссия. 1955. 6 октября.
45. *Шаціла В.* Барацьба рабочых Мінска ў гады першай рускай рэвалюцыі (1905—1907). // Мінская праўда. 1955. 26 студзеня.
46. *Шаціла В.* Рэвалюцыйны рух у Беларусі ў гады першай рускай рэвалюцыі (1905—1907). // Звязда. 1955. 23 чэрвеня.
47. *Шаціла В. В.* Рэвалюцыйная барацьба ў Мінску ў гады першай рускай рэвалюцыі (1905—1907). Мінск: Дзяржвыдавецтва БССР, 1956. 143 с.
48. *Баранава М. П., Паўлава Н. Г.* Рабочы і сялянскі рух у Беларусі напярэдадні рэвалюцыі 1905—07 гг. (У дапамогу выкладчыкам гісторыі). // Настаўніцкая газета. 1958. 29 жніўня.
49. *Баранава М. П., Паўлава Н. Г.* Рэвалюцыйны рух ў перыяд Усерасійскай Кастрычніцкай палітычнай стачкі 1905 г. // Настаўніцкая газета. 1958. 9 верасня.
50. *Баранава М. П., Паўлава Н. Г.* Уздым рэвалюцыйнай барацьбы ў Беларусі ў снежні 1905 г. // Настаўніцкая газета. 1958. 19 верасня.

51. *Шабуня К. І.* Рэвалюцыйная барацьба беларускага народа ў 1905 г. // Зара. 1955. 28 кастрычніка.
52. *Шабуня К. І.* Сялянскі рух у Беларусі ў восень 1905 года. // Звязда. 1955. 4 лістапада.
53. *Шабуня К. І.* Рэвалюцыйны рух у Беларусі ў 1905—1907 гг. // Камуніст Беларусі. 1955. № 2. С. 41—52.
54. *Перцаў У. М.* 1905 год на Беларусі. // Літаратура і мастацтва. 1955. 2 студзеня.
55. *Воранава А. І.* Рабочы рух у Беларусі напярэдадні і ў перыяд рэвалюцыі 1905—1907 гг. Мінск: Выд-ва АН БССР, 1960. 235 с.
56. *Івашын У. Р.* Снежаньскае ўзброенае паўстанне // Зара. 1955. 22 снежня; Віцебскі рабочы. 1955. 21 снежня.